

ГАЛИЦЬКО-БОЛГАРСЬКІ ВІДНОСИНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIII СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дискусійним проблемам приналежності галицьким князям Нижнього Подунав'я та галицької допомоги болгарському царевичу Івану II Асеню в боротьбі з узурпатором Борилом.

Ключові слова: Нижній Дунай, Друге Болгарське царство, Іван II Асень, Борил, бродники, половці.

Проблеми присутності Галицького князівства на Нижньому Дунаї, галицько-візантійських та галицько-болгарських стосунків належать до питань, полеміка навколо яких триває ще з другої половини XIX ст. З них чи не найменш дослідженим етапом залишається перша третина XIII ст., коли після загибелі князя Романа Мстиславича розпочався довгий період боротьби за його спадщину.

Утвердившись протягом кінця XI – першої половини XII ст. на Нижньому Дунаї¹ за згодою Візантії, яка не заперечувала проти опанування цієї території сильним галицьким князем, виділяючи стосунки з ним окремо від стосунків з Києвом², Галицьке князівство взяло на себе завдання оборони від кочовиків проходів у причорноморські та болгарські області, що перебували під візантійським контролем. Область у межиріччі Дністра та Серета і Нижнє Подунав'я була своєрідними воротами між морем і Карпатами, через які в XI–XII ст. кочовики проникали на Балкани. Змушена концентрувати військові сили на сході і півдні, Візантійська імперія користала з такого становища. Через Галицьку землю проходив знаменитий *буриштиновий шлях* (Вісла–Сян–Дністер та Німан–Західний Буг–Дністер), який з'єднував

¹ Мавродин В. В. Русские на Дунае. *Ученые записки ЛГУ. Серия гуманитарных наук.* Ленинград 1943, № 87, с. 12; Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство.* Львів 1999, с. 55; Войтович Л. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України.* Галич 2008, с. 3–18.

² Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке. Його ж. *Византия и славяне.* Санкт-Петербург 1999, с. 505–506.

Балтійське та Чорне моря. По Дністру лежала і найкоротша дорога до Візантії, через Нижнє Подунав'я можна було вийти більш безпечно суходолом до візантійських міст. У той час, коли дніпровський шлях контролювали половці, стосунки з якими постійно змінювалися, таке становище було вигідним і галицьким князям. У Нижньому Подунав'ї візантійська та галицька адміністрації, схоже, в якійсь формі співпрацювали. Союз Галицько-Волинської держави з Візантією, скріплений шлюбом Ірини Володарівни із севастократором Ісааком Комніном, сином василевса Олексія I Комніна, відбувся 20.07.1104 р.³ і був першим подібним у практиці візантійських василевсів. Від цього шлюбу народився майбутній василевс Андронік I Комнін (1123/1124–1185).

Ситуація змінилася, коли після загибелі Андроніка I галицький князь у 1186–1187 рр. підтримав повстання Ангелів, яке призвело до відродження Другого Болгарського царства⁴. Зрозуміло, що відроджена Болгарська держава не могла в короткий час організувати власне лицарське військо, тому на перших етапах Асені спиралися на галицьку допомогу (тих, *що походять з Вордони, які сміються з смерті, гілки тавроскіфів*⁵), половців⁶ та волохів⁷. Існує версія волоського походження

³ *Acta et diplomata graece medeis saevi sacra et profana collecta*. Ed. F. Miklosich, J. Müller. Vindobonae 1886, t. 5, p. 375.

⁴ Успенский Ф. И. *Образование Второго Болгарского царства*. Одесса 1879, с. 36–37; Шушарин В. П. Свидетельство письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Причерноморья пер. пол. XIII в. *История СССР*. Москва 1978, № 2, с. 43; Литаврин Г. Г. Новое исследование о восстании в Паристрионе и образовании Второго Болгарского царства. *Византийский временник*. Москва 1980, т. 41, с. 109–111; Юрасов М. К. Поэтический и реальный образ Ярослава Осмомысла. *Образование и Православие*. 2006 // [www. tellur.ru](http://www.tellur.ru); Войтович Л. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї..., с. 12–17.

⁵ Литаврин Г. Г. Новое исследование..., с. 109–110.

⁶ Мутафчиев П. Владелите на Просень. София 1913, с. 6–7; Златарски В. Потеклото на Петра и Асеня на воданите на възстанието въ 1185 год. *Списаникъ на Българската Академия на науките*. София 1933, т. 45, с. 427; Ников П. *Второ българското царство. 1186–1936*. София 1937, с. 23; Литаврин Г. Г. *Болгария и Византия (XI–XII вв.)*. София 1987, с. 288–302; Его же. *Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XIII в.)*. Санкт-Петербург 2000.

⁷ Ostrogorsky G. *Geschichte des byzantinischen Staates*. München 1940, s. 287; Wolff R. L. *The Second Bulgarian Empire. Its Origin and History to 1204. Speculum*. 1949. vol. 24, p. 167–206.

Асенів⁸, яка наштовхує на думку, що останні справді могли мати якісь володіння у Бирладській волості з мішаним слов'яно-волоським населенням.

Активна участь половців у болгаро-візантійській війні кінця XII ст.⁹ мусила змістити значні їх масиви ближче до Дунаю. Останнє не могло не викликати занепокоєння у слов'янського населення Пониззя. Крім того, міська верхівка та галицьке боярство, також пов'язане з торгівлею, терпіли від галицько-візантійського конфлікту. Саме тому новий галицько-волинський князь Роман Мстиславович відразу вдався до відновлення союзу з Візантією, яке відбулося бл. 1200 р., коли Добриня Ядрейкович бачив в Константинополі галицьке посольство у складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажира і Негвара. Микола Котляр навіть вважає, що угода укладена раніше – у 1197 чи 1198 рр.¹⁰ Цей союз був настільки важливим для Візантії, що його поспішили скріпити династичним шлюбом¹¹.

Наслідком спільних дій союзників став розгром половців. Перемоги Романа Мстиславича над останніми Іпатіївський літопис поставив в один ряд із перемогами Володимира Мономаха: "...одолів усі поганські народи, мудрістю ума додержуючи заповідей Божих. Він бо кинувся був на поганих, як той лев, сердитий же був як та рись і губив, як той крокодил, і переходив землю їх, як той орел, а хоробрий був як той тур, бо він ревно наслідував предка свого Мономаха, що погубив поганих ізмаїльтян, тобто половців, вигнав Отрока в Обези за Залізні ворота"¹². За повідомленням тогочасного візантійського пись-

⁸ Brătianu G. *Rechercher sur Vicina et Cetatea Alba*. Bucharest 1943, p. 93.

⁹ Петров П. *Въстания против Византия*. София 1960, с. 51–56.

¹⁰ Котляр М. Ф. *Історія дипломатії Південно-Західної Русі*. Київ 2002, с. 82.

¹¹ Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів. *Княжа доба*. Львів 2008, вип. 2, с. 30–39.

¹² "...вдолѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкоу оума моудростью ходаща по заповѣдемъ Божиимъ оустремил бо са баше на поганьнѣ ѣко левъ сердить же бїи ѣко и рысь и гоубаше ѣко и коркодиль и прехожаше землю ихъ ѣко и врель храборъ бо бѣ ѣко и тоуръ ревноваше бо дѣдоу своему Мономахоу погоубившему поганьнѣ Измалтънѣ рекомьнѣ Половцы изгнавшю Сѣтрока во Сѣбезы за Желѣзнаѣ врата" (*Полное собрание русских летописей*). Москва 1962, т. 2, стб. 715–716.

менника Микити Хоніата, у 1200 р. столицю імперії врятувала від половців “богом призвана фаланга” Романа Мстиславича¹³. Похід галицько-волинського князя у Візантії пам’ятали довго. Хроніст Федір Скутаріот (бл. 1230 – після 1283) та поет Єфрем Єнійський (перша третина XIII ст.) також згадали про походи як винятково важливі для Візантії¹⁴. Зрозуміло, що зазначені походи Романа Мстиславича на початку XIII ст. не лише відкинули половців від Нижнього Дунаю, а й ускладнили для болгар отримання половецької допомоги. У поемі Єфрема Єнійського саме так і сказано: “Бо правитель Галичини за переконанням архипастиря Руської Церкви, узявши багато війська, числом близько десяти тисяч, зненацька напав на область куманів (половців – *Л.В.*) і сплюндрував їхню землю дощенту. І, насмілюючись вчиняти так багаторазово, на славу своїх благочестивих христоіменитих (предків), розірвав союз місійців (болгар – *Л.В.*) і варварів”¹⁵.

На той час половецьке військо стало основним чинником у болгаро-візантійському протистоянні¹⁶. У вбивстві Петра I Асеня (1196) та Івана I Асеня (1197) було замішане не просто боярське угруповання¹⁷, а куманська (половецька) партія, до якої схилявся їх брат Калоян¹⁸ (займав престол у 1197–1207 рр.). Сам Калоян одружився з донькою половецького хана, яка після хрещення прийняла ім’я Марія¹⁹. Незважаючи на те, що контроль

¹³ Nicetas Choniates. *Historia*. Ed. I. Bekker. Bonn 1835, p. 691–692.

¹⁴ Щиро вдячний петербурзькому дослідникові проф. О. Майорову, який люб’язно дозволив ознайомитися з рукописом своєї статті на цю тему “Маловідомі грецькі джерела з історії русько-візантійських відносин початку XIII століття: текст, переклад, коментар”, що готується до друку в черговому томі “Записок НТШ”.

¹⁵ Цитата за перекладом О. Майорова з тексту його статті.

¹⁶ Расовский Д. Роль половцев в войнах Асеней с Византийской и Латинской империями в 1186–1207 гг. *Списания на Българската академия науките*. София 1939, т. 58, с. 203–211; Павлов П. Куманите в българската военна история. *Военноисторически сборник*. София 1990, кн. 7, с. 14–23; Средневековна България и куманите (1186–1241). *Трудове на ВТУ св.св. Кирилла и Методия*. 1992, т. 27, кн. 3, с. 5–59.

¹⁷ Злагарски В. *История на българската държава през средните векове*. София 1940, т. 3, с. 92–101.

¹⁸ Мутафчиев П. *История на българския народ*. София 1943, т. 2, с. 45.

¹⁹ Войтович Л., Целуйко О. *Правлячі династії Європи*. Біла Церква 2008, с. 49.

над Нижнім Подунав'ям був для болгар надзвичайно важливим, опанувати цей регіон у перші роки відродження Болгарського царства не вдалося²⁰. Ставши союзником Візантії, Галицьке князівство опинилося у таборі ворогів Болгарії.

Очевидно, що ситуація повністю змінилася після загибелі Романа, коли почалася боротьба за його спадщину. Половці перенесли кочовища ближче до Дунаю й надалі допомагали болгарам. Калоян загинув внаслідок змови половецької партії, в якій, схоже, брала активну участь і його дружина. Болгарський престол посів племінник Борил (1207–1218), син сестри і боярина Стрежа²¹. Щоб узаконити захоплення трону, Борил одружився з вдовою Калояна – своєю тіткою (що було порушенням церковних правил). Половці склали основу армії Борила (у невдалій битві поблизу Пловдива 1 серпня 1208 р., де його 33-тисячне військо зазнало розгрому від мало не вдсятеро меншого війська латинського імператора Генріха I та при спробі блокади гірських проходів у 1211 р.)²². Від самого початку узурпатор змушений був воювати проти свого рідного брата Добормира Стрежа, який з допомогою Сербії утворив незалежне Струмо-Вардарське князівство (1208–1214) та двоюрідного брата деспота Олексія Слава, який також відірвав шматок Болгарії, спираючись на підтримку Латинської імперії²³. Законні спадкоємці,

²⁰ Мутафчиев П. Съдбитите на средновековия Дръстър. Мутафчиев П. *Избрани произведения*. София 1973, т. 2, с. 85; Тъпкова-Заимова В. *Долни Дунай – гранична зона на византийския “Запад” (Към историята на северните и североизточните български земи: краят на X–XII в.)*. София 1976; Її ж. Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на нижнем Дунае (XI–XII вв.). *Восточная Европа в древности и средновековье*. Москва 1978, с. 67–73; Божилев И. Гранична област на Византия. *Кратка история на Добруджа*. Варна 1986, с. 55–64.

²¹ Войтович Л., Целуйко О. *Правлячі династії Європи...*, с. 49.

²² Данчева-Василева А. *България и Латинската империя (1204–1261)*. София 1985, с. 104–115.

²³ Ациевски К. Деспот Алексій Слав – самостоен феодален владетел во Македонија. *Годишен зборник на филолошкиот факултет на Университетот во Скопје*. 1977, т. 3 (29); Радий Р. Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века. *Зборник радова византолошког института*. Београд 1986, књ. 24–25, с. 235–245; Hendrickx В. *Regestes des empereurs latins de Constantinople. 1204–1261/1272*. Thessalonika 1988, Nr 88.

сини царя Івана I Асеня – Іван II Асень та Олександр, musiли втікати з краю.

Як зазначив візантійський хроніст Георгій Акрополіт (1217–1282), болгарський царевич Іван Асень “втік у країну русів, прожив тут досить довго і, зібравши кілька руських дружин, почав добиватися батьківської спадщини”²⁴. В. Пашуто вважав, що царевич був у Києві²⁵. Однак болгарські дослідники дотримуються думки щодо перебування царевича у Галицькому князівстві²⁶. У давньоруських джерелах інформація про Івана II Асеня відсутня. Але аналіз подій дозволяє стверджувати, що дослідники мають більшу рацію. Жодне інше князівство на Русі, крім Галицького, в цей період не мало ніякого зацікавлення в допомозі болгарському претендентові і не могло її надати (відправлення і утримання великого контингенту в такий далекий похід вимагала значних ресурсів). Для болгарських вигнанців не мало сенсу навіть намагатися шукати допомоги при якомусь іншому дворі, окрім Галича.

Іванові Асеню та Олександру, які не могли сховатися в Сербії або до Константинополя, найпростіше було сховатися в Нижньому Подунав’ї в одному з міст, де могли знаходитися галицькі залоги. Втікати до половців, на яких спирався Борил, було небезпечно. Половці могли в будь-яку хвилину видати царевичів узурпатору. Київ був надто далеко і тамтешні правителі вже давно не виявляли інтересу до Нижнього Подунав’я. До того ж, шлях до Києва лежав через Галич. У 1209 р. Галицьку землю повторно опанували Ігоревичі, які повели тверду політику, придушуючи

²⁴ Georgii Acropolitae. *Opera*. Rec. A. Heisenberg. Lipsiae 1903, t. 1, cap. 20, p. 33; Летопись логофета Георгия Акрополита, перевод под ред. бакалавра И.Троицкого. *Византийские истории, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Санкт-Петербург 1863, гл. 20, с. 38–39.

²⁵ Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси*. Москва 1968, с. 266.

²⁶ Дуйчев И. *Цар Иван Асен II. 1218–1241. По случай от 700 г. от неговата смърт*. София 1941, с. 5–6; Його ж. *Преноси към историята на Иван Асен II*. София 1943, с. 152–162; Цанкова-Петкова Г. *България при Асеневици*. София 1978, с. 108; Ї ж. *Културни и политически връзки и отношения България, Киевска Русия и Византия през ранното средновековие. Руско-български връзки през векове*. София 1986, с. 79–81; Божилов И. *Фамилията на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопография*. София 1994, с. 37–38, 104–118.

бойарську опозицію. Десь на початку 1210 р. у Болгарії прибічники синів Івана I Асена підняли заколот, захопивши фортецю Відин. Очевидно, на той час Іван II Асен вже міг розраховувати на військову допомогу, принаймні мав такі надії.

Борил конфліктував майже з усіма сусідами. Щоб знайти підтримку у папи (з часів Калояна, коронованого папою, болгарська церква перебувала в унії з Римом), Борил пішов на організацію собору 11 лютого 1211 р., на якому було засуджено єресь богомилів (близьких до альбігойців, з якими воював папа Інокентій III)²⁷. Попри думку Г. Цанкової-Петкової щодо розриву унії, здійсненої Борилом²⁸, інші дослідники переконливо доводять протилежне, вказуючи на уніатські нововведення у болгарській церкві цього періоду²⁹. Така політика дозволила Борилу вистояти і, навіть, перетворити поразку 1211 р. на вигідний союз з Латинською імперією.

Однак самотужки здолати відинських бунтівників Борил не зміг. Лише ціною відмови від Браничева та Белграда на користь угорського короля Андрія II з допомогою угорських військ він здобув непокірний Відин. Угорські війська очолював ішпан Себена, який виступив з Трансильванії “приєднавши до себе саксів, влахів, секеїв і печенігів”³⁰. Збереглася грамота

²⁷ Попруженко М. Г. *Синодик царя Борила*. София 1928, с. 79–80; Ангелов Д. *Богомилството в България*. София 1961; Кожухаров С. Неизвестен летописен разказ от временито на Иван Асен II. *Литературна мисъл*. 1974, № 2, с. 127; Gjuzev V. Das Papstum und Bulgaren im Mittelalter (9–14 Jahrhundert). *Bulgarian historical Review*. 1977, N 1, s. 43; Данчева-Василева А. България, папството и западноевропейската политика през първата половина XIII в. *Из политическата история на България*. София 1985, с. 195–196.

²⁸ Цанкова-Петкова Г. *България при Асеневици*, с. 92.

²⁹ Петков К. Унията между Българската църква и Рим в началито на XIII век – някои пренебрегвани аспекти. *Духовна култура*. 1992, № 9, с. 25–32; Його ж. *Българските добавки към Синодика на цар Борил – историко-културна интерпретация*. Велико Търново 1993; Стефанов П. Нов поглед към унията между българската и римската църква през XIII век. *Духовна култура*. 1998, № 5, с. 343–352; Чолова Ц. Българските църква и опитите за уния през Средновековието. *Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православието и неговата специфика в българските земи*. Ред. Г. Бакалов. София 1999, с. 124.

³⁰ Шушарин В. И. Укрепление феодального государства. *История Венгрии*. Москва 1971, т. 1, с. 145.

угорського короля Бели IV від 1.07.1259 р., де відзначено хоробрість ішпана в боротьбі за Відин³¹. Ці події відносяться до 1212–1213 років.

Схоже, що Ігоревичі таки пообіцяли болгарському царевичу допомогу у боротьбі за престол. Їм був потрібний зовнішньо-політичний успіх. Проте їх наступне падіння і хаос, який настав у Галицькому князівстві в зв'язку з новим спалахом боротьби за галицьку спадщину³², не дозволили здійснити цієї допомоги. Важко сказати, наскільки залежними були Ігоревичі в своїй політиці від Угорщини³³, як і боярський князь Володислав Кормильчич³⁴. Принаймні активність останнього в Пониззі могла бути самостійною спробою втрутитися у болгарські події.

³¹ *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Ed. St. L. Englicher. Sangalli 1849, р. 489–491; *Списання на Българската академия науките*. Софія 1912, т. 3, с. 133.

³² Волощук М. М. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору)*. *Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*. Івано-Франківськ; Галич 2006, с. 64–72; Його ж. Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу. *Вісник національного університету “Львівська політехніка”*. Львів 2006, № 571, с. 99–104; Його ж. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских: актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург 2007, № 1–2, с. 105–112.

³³ Волощук М. М. Проблема васальної (?) підлеглисті князів Ігоревичів чернігівських від угорського короля Ендре II: джерела, історіографія, коротка постановка проблеми. *Український історичний збірник*. Київ 2008, вип. 11, с. 18–25.

³⁴ Майоров А. В. *Галицько-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община*. Санкт-Петербург 2001, с. 408–410; Петрик А. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич 2001, вип. 5, с. 29–45; Його ж. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич 2002, вип. 6, с. 105–117; Його ж. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич 2005, вип. 9, с. 181–193; Мазур О. Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич 2002, вип. 6, с. 118–129; Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII – початку XIII ст. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Галич,

Під впливом проугорської партії, що тоді домінувала серед галицької еліти, почала різко змінюватися і політика угорських королів, які самі захотіли контролювати Дунайське Пониззя. У 1211 р. король Андрій II надав у Трансильванії володіння Тевтонському Ордену, який після втрати Палестини животів у Венеції. Лицарі мали допомогти Угорщині взяти Пониззя під свій контроль. Межі Ордену досягали земель “бродників”. Проте від цієї ідеї угорський король швидко відмовився. Як він писав, лицарі були подібні до “миші в торбі, змії за пазухою” і загрожували не розширити, а скоротити кордони королівства³⁵.

Ситуація ще більше змінилася після Спішської угоди, коли галицький престол зайняв юний король Калман. Очевидно, Андрій II вирішив посадити на болгарський престол свого ставленника, а для початку претендент отримав допомогу від його васала – Галицького королівства. Врешті, царевичу Івану II Асеню надали реальну можливість набрати кілька руських дружин (цей факт свідчить, що військо було різноманітне і збиралося в різних місцях) й перейти болгарський кордон. Погоджуюся з думкою, що ці дружини були набрані у Нижньому Подунав’ї³⁶.

У 1217 р. руські дружини розгромили військо Борила, якого далі підтримували половці, й оточили його в Тирново. Облога тривала сім місяців, а не сім років (на цю описку у Георгія

10–11 жовтня 2008 року. Галич 2008, с. 135–148; Волощук М. М. Володислав Кормильчич: угорське перебування 1214–1232 рр. *Тези Міжнародної наукової конференції “Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б. О. Тимощука, Чернівці, 10–11 квітня 2009 р.* Чернівці 2009, с. 20–21; Його ж. “Вокняжъние” галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перерами): міфи і реальність. *Acta Posoniensia. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, katedra Všeobecných dejín.* Bratislava 2009, v. 10 (K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej), s. 99–113.

³⁵ Gaspar E. *Hermann von Salza und die Gründung des Deutsxhordenstaats in Preussen.* Tübingen 1924, s. 6.

³⁶ Котляр М.Ф. Русь на Дунаї. *Український історичний журнал.* Київ 1966, № 9, с. 19–20; Павлов П. Древнеруските броднице в българската история. *Сборник българо-украински връзки през вековете.* София 1983, с. 119; Головко О. Б. *Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя.* Київ 2006, с. 162–163.

Акрополіта слушно звернув увагу В. Златарський³⁷). Після здачі фортеці Борила схопили і осліпили. У 1218 р. Іван II Асень став царем Болгарії. Впевнившись, що Іван II Асень утвердився на батьківському престолі, угорський король Андрій II у січні 1221 р. видав за нього доньку Марію (1204–1237)³⁸. Свого часу він планував її віддати за галицького спадкоємця Данила Романовича, а тепер з її посередництвом угорсько-болгарський союз став реальністю.

У Галичі тим часом утвердився князь Мстислав Мстиславович Удатний, який контролював Дунайське Пониззя, звідки частина його війська вирушила на Калку. Угорці, зі свого боку, розгорнули в цьому регіоні активну діяльність. Уже 1221 р. угорські домініканці проникли до половців, дійшли навіть до половецьких веж на Дніпрі, правда, “нічого значного для Божої справи не досягли”, деякі з них були схоплені, а двоє вбиті³⁹. Проте зусилля в цьому напрямі продовжувалися. 31.07.1227 р. на прохання угорського короля папа Григорій IX призначив абата Роберта легатом “in Cumanorum et Brodnicorum provinciis”⁴⁰. У 1228 р. Роберт з єпископами Бартоломієм (Печ) та Рейнольдом (Трансільванія) в присутності королевича Бели урочисто хрестили сина половецького хана Бортуа з його свитою⁴¹. Бортуа зі своїм військом взяв участь у поході угорців в Галичину наступного року. Схоже, що угорці переселили його орду (на такому ж праві, як сасів і секеїв) у Трансільванію. 21 березня 1229 р. провінціал угорських домініканців Теодоріх призначений половецьким єпископом. Само єпископство було підпорядковано безпосередньо папі. Резиденція єпископства знаходилася у Мілкові (при гирлі р. Мілков у Молдові). Королевич Бела прийняв титул “короля куманів”⁴².

³⁷ Златарски В. *История на българската държава през средните векове...*, т. 3, с. 587–588.

³⁸ Войтович Л., Целуйко О. *Правлячі династії Європи...*, с. 49.

³⁹ Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси*. Москва 1968, с. 266.

⁴⁰ Шушарин В. П. *Свидетельства письменных источников...* с. 39–44.

⁴¹ Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси...*, с. 269.

⁴² *Там само*, с. 270.

Незважаючи на те, що половецьке єпископство продовжувало діяти до початку XIV ст., успіхи його були незначними. Працьовиті проповідники створили ряд пам'яток, найцікавіша з яких “Codex Cumanicus” – рукописна збірка XIII–XIV ст. (словник половецької мови, укладений латинськими проповідниками та виконані ними переклади латинських молитов і гимнів – “Alphabetum Persicum Comanicum et Latinum Anonymi scriptum Anno 1303. Die 11 Julii” на 82 аркушах, зберігся в бібліотеці св. Марка у Венеції⁴³). Угорцям не вдалося ні взяти під контроль Нижнє Подунав'я, ні підпорядкувати собі болгарського царя. Іван II Асень (1218–1241) виявився чи не найкращим правителем з династії Асенів. Він відродив могутність Болгарії і повів політику винятково в її інтересах. У 1235 р. була відновлена Болгарська патріархія з центром у Тирново. 25.05.1236 р. за союз з Нікеєю папа відлучив Івана II Асеня від церкви, а 9.08.1238 р. навіть видав буллу про хрестовий похід угорського короля на Болгарію⁴⁴.

Джерела не дозволяють прослідкувати подальших взаємин Івана Асеня II з Галицьким князівством, боротьба за престол якого тривала аж до 1238 р. Однак, виходячи з потужного впливу болгарської культури і книжності не тільки на Галицько-Волинські землі, а й інші терени Русі, можна припускати, що з цього періоду конфронтація змінилася на нормальні стосунки, а Нижнє Подунав'я трансформувалося з контактної візантійсько-галицької на контактну болгаро-галицьку зону⁴⁵. Таке становище

⁴³ Venezia. Biblioteca Nazionale di San Marco. – Fondo antico. Collocazione 1597. Codex DXLIX. № 549; *Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII–XIV веков*. Подготовил А. Н. Гаркавец. Москва 2006.

⁴⁴ Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси...*, с. 266–267.

⁴⁵ Соболевський А. И. *Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV–XV вв.* Санкт-Петербург 1894; Лукьяненко А. М. *Культурно-историческая роль Болгарии в судьбах славянства вообще, России – в частности*. Киев 1913; Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. *Науковий збірник тов. “Просвіта” в Ужгороді*. Ужгород 1929, т. 6, с. 29–198; Снегаров И. *Духовно-культурни връзки между България и Русия през средните векове (X–XV в.)*. София 1950; Мошин В. К истории взаимоотношений русской и южнославянской письменности. *Славяне*. 1958, № 1, с. 40–42; Атанасов П. З минулого болгаро-українських зв'язків. *Український історичний журнал*. Київ 1960, № 4, с. 65–73; Мишанич С. В. Порівняльне вивчення

зберігалося й далі, а в другій половині XIII ст., коли і Галицько-Волинське князівство і Болгарія опинилися в зоні впливу ординського темника Ногая, який утворив потужний улус з центром в Ісакчі на Нижньому Дунаї⁴⁶, галицько-болгарські зв'язки стали тісними, особливо в царині культурних впливів.

Leontiy Voytovych. HALYCH-BOLGARIAN RELATIONSHIPS IN THE FIRST DECADES OF THE 13TH CENTURY

The article discusses the problems of the Halych dominance in the Lower Danube region and the Halych involvement on the side of the Bulgarian prince Ivan II in his struggle with the usurper Borylo.

Key words: the Lower Danube, the Second Bulgarian Tsardom, Ivan II Asen, Boryl, brodnuky, kumans.

епосу українського та південнослов'янських народів, *Народна творчість та етнографія*. Київ 1974, № 4, с. 24–37; Степовик Д. В. *Українсько-болгарські мистецькі зв'язки*. Київ 1975; Ангелов Б. Проникване на старобългарски съчинения в старата руска литература. *Стабългарска литература*. 1977, кн. 2, с. 20–45; Його ж. Из историята на руско-българските литературни връзки. София, 1980; Його ж. *Старобългарско книжовно наследство*. София 1983; Тодоров Н. Славянские культуры и Балканы. *Славянские культуры и Балканы*. 1978, т. 1, с. 11–18; Нешев Г. *Культурни прояви на българския народ X–XVIII век*. София, 1978; Тъпкова-Заимова В. Търново между Ерусалим, Рим и Царград (Идеята за престолен град. *Търновска книжовна школа*. 1985, т. 4, с. 249–261; Польшвинний Д. И. Търновград глазами средневекового современника. *Там само*, с. 262–269; Гюзелев В. *Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII–XIV век*. София 1985; Димитров Б. *Българите – цивилизатори на славянския свят*. София 1993; Мавродинова Л. Н. *Стенната живопис в България до края на XIV в.* София 1995; Василевски Т. Политическата и культурната роля на българите и на Великото княжество Литва през XIV–XV век. Його ж. *Българите и Византия IX–XV век*. София 1997, с. 178–191; Шпик І. Болгарсько-українські книжково-літературні зв'язки та взаємовпливи (остання чверть XIV – перша половина XVI ст.). *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України*. Львів 2006, вип. 14, с. 3–36.

⁴⁶ Войтович Л. Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство. *Україна – Монголія: 800 років у контексті історії*. Київ 2008, с. 71–78.